

УДК 343.9.01

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.9>*О. М. Гумін*

ФАКТОРИ, ЯКІ СКЛАДАЮЧИ ЄДИНУ СУКУПНІСТЬ, ВИЗНАЧАЮТЬ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗЛОЧИННОСТІ В ЦІЛОМУ І, ЗОКРЕМА, ШАХРАЙСТВА

Постановка проблеми. Відомо, що детермінанти злочинності мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Важливе науково-практичне значення має їхня класифікація за змістом. За цією ознакою причини та умови злочинності диференціюються стосовно основних сфер життя суспільства: соціально-політичної, соціальної, економічної, правової та ін. Саме ці та інші фактори окремо, але, складаючи єдину сукупність, визначають тенденції розвитку злочинності в цілому і, зокрема, економічної злочинності як її складової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблематиці присвячено праці таких вчених, як: А. Б. Блага, В. О. Гацелюк, В. П. Головіна, О. М. Джужа, О. М. Заєць, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. В. Курман, А. В. Микитчак, В. Р. Мойсик, О. Л. Мусієнко, Т. А. Пазинич, В. М. Попович, К. Л. Попов, В. П. Сабодиш, А. В. Савченко, О. В. Смаглюк, Л. М. Стрельбицька, О. В. Таран, К. О. Чередник, В. В. Черней, Г. М. Чернишов, В. І. Шакур, В. Ю. Шепітько та ін.

Мета статті. Дослідження основних факторів, які складаючи єдину сукупність, визначають тенденції розвитку злочинності в цілому і, зокрема, шахрайства.

Виклад основного матеріалу. Традиційно вітчизняна кримінологія у детерміністському поясненні злочинності провідну роль віддавала економічним чинникам, тим суспільно-економічним відносинам, що склалися у суспільстві на певному етапі його історичного розвитку. Ринкові відносини «спочатку вагітні злочинністю», причому у країнах вільного ринку злочинність не тільки як велика, а й небезпечна своєї організованістю [1]. Сказане жодною мірою не означає негативної оцінки ринку та відмови від його побудови в країні.

У використанні інструментів ринкового господарства немає нічого злочинного, більше того, економічно вони неминучі та необхідні. Але справа в тому, що в наших умовах ці корінні зміни не були належним чином підготовлені та супроводжувалися низкою обставин, які сприяли пожевженню та розвитку організованої злочинності.

Аналізуючи витоки того, що відбувається, слід зазначити, що лібералізація економічної діяльності, не виправдано прискорене та тотальне роздержавлення власності, не забезпечене адекватними механізмами правового регулювання та контролю, негативно позначилися на стані економічної безпеки країни та окремих її громадян.

Злам базових економічних відносин, що у процесі розпочатого перетворення, оновлення нашого суспільства, вивів на поверхню масу складних соціальних, еко-

номічних пріоритетів і політичних проблем, зокрема проблем, пов'язаних зі зростанням злочинності.

В умовах лібералізації суспільного життя, що супроводжується переведенням підприємств на самофінансування, не платежами в сільському господарстві, падінням виробництва, безробіттям, злочинність набула нових стимулів кримінальної активності, почала швидко поширюватися, особливо у сфері економіки.

Вільна ринкова економіка небезпідставно вважається більш криміногенною. Але вона не має гідної альтернативи. Досвід показав, що командна економіка ефективна лише в роки тяжких випробувань, наприклад під час війни, коли життя та діяльність народу мають бути підпорядковані єдиній меті та єдиній волі. Вінших обставин вона згубна і має свої криміногенні властивості.

Ринкова економіка може розвиватися лише за умов свободи (економічної, політичної та особистої) та демократії. Будучи неминучою цінністю добра, свобода широко використовується для зла, особливо вчинення економічних кримінальних правопорушень. І в цьому сенсі ринкова економіка більш криміногенна, ніж розподільна зрівнялівка, якщо не брати до уваги накопичувальний криміногенний процес останньої, яка в позамежних умовах може завершитися соціальним вибухом [2].

Найбільш криміногенним наслідком переходу до ринкової економіки з повною відповідальністю можна вважати погіршення матеріального стану населення та різке, глибоке майнове розшарування.

Залежно рівня матеріального добробуту виділяють: 1) багатих (кошти дозволяють не лише задовольняти свої потреби, а й забезпечувати самостійну економічну діяльність) – 0,7%; 2) заможних (коштів достатні не лише для високого рівня життя, а й для збільшення капіталів) – 5,3%; 3) забезпечених (коштів достатньо для оновлення предметів тривалого користування, покращення житлових умов за власний рахунок або за допомогою кредиту, для власного перенавчання та освіти дітей, організації відпочинку під час відпустки) – 15,8%; 4) малозабезпечених (коштів вистачає лише на повсякденні витрати та у разі крайньої необхідності – мінімум засобів для лікування та зміцнення здоров'я) – 57%; 5) незаможних (наявність мінімальних коштів лише для підтримки життя та відсутність засобів для покращення свого існування) – 20,2%.

Поглиблення нерівності супроводжується зростанням числа незаможних, стимулює зростання матеріальної потреби. Матеріальна потреба – об'єктивна складова причинності корисливої злочинності. Рівень потреби не є константою. Він історично мінливий. Те, що в далекому минулому було предметом розкоші, в наш час може виявитися нагальною необхідністю елементарного існування.

При цьому спеціальні дослідження вказують на зростання частки кримінальних правопорушень, вчинених через крайню необхідність, яка за експертними оцінками становить понад 20% (у той час як у 60 – 70 роки частка цих злочинів оцінювалася у 3 – 4%). Зауважимо, що криміногенність мають не тільки незадоволену потребу в предметах і послугах найпершої необхідності (їжа, тепло, одяг, світло), а й потребу в предметах і послугах, які видаються необхідними з точки зору нормальних потреб людини в сучасний період. Прямо і опосередковано криміно-

генна роль матеріальної потреби відбивається на структурі корисливих злочинців.

Серед тих, хто залишається без роботи і постійного джерела доходів, чимало висококваліфікованих фахівців мають вищу освіту. За несприятливих обставин ці верстви населення можуть стати потужним резервом для збільшення кількості злочинців, здатних винаходити нові витончені прийоми вчинення розкрадань.

Серед економічних чинників, стимулюючих здійснення шахрайських посягань, слід зазначити і незавершеність економічної реформи, що проводиться в країні, що супроводжується ослабленням соціально-правового контролю за економічною діяльністю, безперервний процес перерозподілу власності шляхом приватизації, а також іншими способами. Як показує проведене дослідження, викрадення при перерозподілі власності є досить поширеною формою злочинної поведінки. Це стосується насамперед організованої злочинної діяльності у сферах економіки, де є необмежені можливості збагачення за рахунок різного виду фінансових шахрайств, коли використовуються порівняно прості способи їх здійснення, незахищеність каналів проходження платіжних документів, спрощений порядок створення банківських установ, фактична відсутність контролю над походженням первинних капіталів. У зв'язку з цим масовий і організований характер набули фінансових афер з коштами вкладників, розкрадання коштів з використанням підроблених платіжних документів, підроблених банківських гарантій, свідоме безповоротне отримання або нецільове використання пільгових кредитів та інші прийоми шахрайських дій [3].

До таких дій належить по аукціонний розпродаж державних об'єктів за свідомо заниженою ціною [4]. І тут покупець платить продавцю певний відсоток вартості об'єкта. У ході керівників підприємств «перегонка» грошових та інших матеріальних коштів окремим фондам, комерційним структурам, засновниками яких є їхні родичі. Значного поширення набуло зняття грошей банків (особливо комерційних) за фіктивними авізо та фальшивими чековими книжками.

Недостатньо кримінологічно обґрунтоване здійснення реформ в економіці створило умови, що полегшують можливості швидкого збагачення злочинних угруповань та окремих осіб за рахунок держави, з одного боку, та послаблюючи можливості правоохоронних органів у боротьбі з негативними наслідками реформ – з іншого. В результаті активізувалися процеси формування антигромадських груп на стику загальнокримінальної та економічної злочинності, що дало змогу сконцентрувати у «тіньовому» секторі економіки значні загальнонаціональні кошти. Про це наочно свідчать розслідувані кримінальні провадження щодо тяжких економічних злочинів у системах пенсійного та соціального забезпечення, пов'язані з незаконним проведенням заліків з використанням векселів та інших цінних паперів.

Свобода від криміналу в економічному розвитку країни значною мірою залежить від ефективності діяльності правоохоронних відомств, їх підтримки з боку суспільства та держави, професіоналізму та невідкупності кадрів цих органів. У зв'язку з цим зростає значення підвищення ефективності координуючої ролі прокуратури у боротьбі з економічною злочинністю, покликаною забезпечувати узгодженість зусиль правоохоронних органів у справі комплексного протистояння кримінальному тиску.

Основні недоліки у роботі правоохоронних органів у боротьбі з корисливими посяганнями (у тому числі і з шахрайством) можуть бути зведені до наступного:

- відсутність у деяких випадках глибокого аналізу обстановки, що має на меті виявити об'єкти, що потребують особливої уваги;
- формальне ставлення до матеріалів та сигналів про наявність обстановки, що може сприяти розкраданням та крадіжкам;
- слабкий зв'язок із громадськістю, у тому числі зі спеціалізованими формуваннями, що ведуть боротьбу з безгосподарністю;
- слабкий зв'язок із контрольно-ревізійними органами; відсутність належного контролю над місцями, де можливо ведеться торгівля викраденим майном («барахолки»);
- недостатнє використання профілактичних можливостей прокурорського нагляду та діяльності правоохоронних органів для своєчасного виявлення на підприємствах, в установах, організаціях порушень, які можуть сприяти розкраданням, а також для забезпечення індивідуальної профілактичної роботи з особами, минуле, зв'язки, поведінка яких цього вимагає;
- несвоєчасність порушення, неповнота розслідування справ про розкрадання, невикористання можливостей поживно-профілактичної роботи за матеріалами конкретних справ.

Література

1. Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 трав. 2016 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Ун-т Англія Раскін ; Праз. ін-т дослідж. з питань безпеки (PSSI) ; Чес. кримінол. т-во ; Харків. міськ. осередок гром. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків : ХНУВС, 2016. 192 с.
2. Ринкова економіка в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/21594/
3. Як не стати жертвою шахраїв в інтернеті та що робити, якщо ви потрапили у пастку. URL: <https://minjust.gov.ua/m/yak-ne-stati-jertvoyu-shahraiv-v-interneti-ta-scho-robiti-yakscho-vi-potrapili-u-pastku>
4. Умови завершення приватизації в Україні. Аналітичний звіт та рекомендації для Державної програми приватизації. URL: <https://cost.ua/content/uploads/2020/09/Umovi-zavershennya-privatizatsiyi-v-Ukrayini.pdf>

Анотація

Гумін О. М. Фактори, які складаючи єдину сукупність, визначають тенденції розвитку злочинності в цілому і, зокрема, шахрайства. — Стаття.

Відомо, що українська економіка вражена метастазами кримінального тиску, а боротьба з ним не дає бажаних результатів. Певний час вчені та практики всі невдачі у боротьбі зі злочинністю у сфері економіки пояснювали в основному недосконалістю правової бази, відсутністю у кримінальному законодавстві норм, що дозволяють протистояти новим видам кримінальних діянь.

У кримінології існує такий підхід до злочинності, у якому вона вважається певним підсумковим результатом дії різних чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. Таким чином, слід вважати, що факторний підхід став переважним щодо різних видів злочинності та соціальних аномалій.

Останнім часом у науці з'являються порівняльно-правові дослідження норм про майнові кримінальні правопорушення, проте питанням вивчення шахрайства у них приділяється невинновато мало уваги. У цій статті ми, не претендуючи на вичерпний аналіз, звернемо увагу на найбільш значні фактори, які складаючи єдину сукупність, визначають тенденції розвитку злочинності в цілому і, зокрема, шахрайства.

Жодне суспільство не може існувати без власності, яка, будучи економічною основою, значною мірою визначає політичні, моральні, правові та інші відносини. Згідно з сучасним уявленням про систему соціальних цінностей, право власності розцінюється як найбільше із соціальних благ особистості. Отже, посягання цього блага є, у сенсі, посяганнями на особистість.

Серед кримінальних правопорушень проти власності особливе місце посідає шахрайство. Незважаючи на те, що в кількісному відношенні шахрайські посягання поступаються крадіжкам та грабеджам, за темпом зростання кількості зареєстрованих випадків вчинення шахрайства цей вид кримінального правопорушення значно випереджає інші правопорушення проти власності.

Особливістю зарубіжного законодавства є наявність поряд із загальною нормою про відповідальність за шахрайство розгорнутої системи спеціальних розпоряджень про відповідальність за шахрайство на фінансових ринках, у сфері страхування, кредитування, обігу справжніх предметів, товарів та послуг.

Ключові слова: шахрайство, міжнародне законодавство, кримінальне правопорушення, відповідальність.

Summary

Humin O. M. Factors that making up a single set, determine the trends in the development of crime in general and, in particular, fraud. – Article.

It is known that the Ukrainian economy is affected by the metastases of criminal pressure, and the fight against it does not give the desired results. For some time, scientists and practitioners explained all the failures in the fight against crime in the field of economics mainly by the imperfection of the legal framework, the lack of norms in criminal legislation that allow to resist new types of criminal acts. In criminology, there is such an approach to crime, in which it is considered a certain final result of the action of various factors of an objective and subjective nature. Thus, it should be considered that the factorial approach has become predominant in relation to various types of crime and social anomalies.

Recently, comparative legal studies of norms on property criminal offenses have appeared in science, but they pay unjustifiably little attention to the study of fraud. In this article, without pretending to be an exhaustive analysis, we will pay attention to the most significant factors that, forming a single aggregate, determine the trends in the development of crime in general and, in particular, fraud.

No society can exist without property, which, being the economic basis, largely determines political, moral, legal and other relations. According to the modern idea of the system of social values, the right to property is regarded as the greatest of the social benefits of an individual. Therefore, encroachments on this good are, in a sense, encroachments on personality.

Fraud occupies a special place among criminal offenses against property. Despite the fact that in quantitative terms, fraudulent offenses are inferior to theft and robbery, in terms of the growth rate of the number of registered cases of fraud, this type of criminal offense is significantly ahead of other offenses against property.

A feature of foreign legislation is the presence, along with the general norm on liability for fraud, of an extensive system of special orders on liability for fraud on financial markets, in the field of insurance, lending, circulation of real objects, goods and services.

Key words: fraud, international law, criminal offense, responsibility.